

Մ Ո Ւ Մ Ա Յ Ք Մ Ա Ս Ե Ա Յ

Զ Ա Յ Ն

Ը Ն Կ Ե Ր Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ԴԱՅԻՍ 29

1864 Ք. ՏԱՐԻ

ԹԻՒ 20

ԱՐԴԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

(Տես քիւ 49):

Աս մասին մարդոց երջանկութեանը եւ զո՞ծ արդեւքը քիչ մը կրնանք բութենել, եթէ մէկ թեթեւ հաշիւ մը ընենք, թէ մարդիկ եւ աւելի կանանց սեռը, որքան ծանր ծախքեր կը նեն, որքան ծանր կարելի է անտանելի աշխատութիւններու տակ կը մանեն, ի՞նչ սրտմաշուք եւ երկիւղ կը կրեն հասարակութեան համաձայնելու համար, ի՞նչ վատահամբաւութիւն եւ նախատինք ու ամօթ կը կրեն, չնչին բաներու մէջ տարբերելուն համար. եւ ամենեւնի աւելի ի՞նչ զոհեր կընեն հասարակաց համբաւին, իրենց սրտին ամենացանկալի փափաքները, երջանկութեան մը միակ յոյսերնին եւ երբեմն իրենց պատուական անձն ալ սրբազան իղձերովնին մէկտեղ հասարակութեան բազինին մէջ համբաւի սեղանին վրայ հրոյ ճարակ կընեն կամ գիտմամբ կամ սրտմաշուքով*:

* Յայտնի է որ հասարակաց համբաւէն ազատութիւն ըսելնիս, հասարակութեան համբաւը մարդուն

Աս չարիքներէն զրեթէ զերծ ըլլալնիս վերոյիշեալ երեք ազատութիւնները արդի քաղաքականութեան շնորհիւր մեծ չափով մը վաշիւնէս է. բայց որչափ որ ուսման առ ազատութիւնը ցանկալի ալ են, եւ երջանկութեան

վարքին ազդեցութիւն ընելու չէ ըսել չենք ուզեր, ինչպէս որ կառավարութենէ եւ կրօնքէ ազատ ըլլալ ըսելովնիս կառավարութեան եւ կրօնքին վերնալը ըսել չենք ուզեր. առանց ասոնց ժողովուրդ մը ոչ եղած է եւ ոչ կըլլայ. եւ աս երեք իշխանութիւններն ալ անհրաժեշտ հարկաւոր են, եւ մարդ չիտակ ճամբու մէջ պահելու համար շատ օգուտ ըրած են եւ կընեն. մանաւանդ հասարակաց համբաւը, որ ձայն՝ օրէնք՝ հրաման չունի ըստ երեւութին, եւ անանկ կերեւայ թէ պատիժ չունի, ու կը կարծուի թէ եղեռնի աւելի ծաւալեալ չըլլալը կառավարութեան եւ հանդերձեալին հատուցման երկիւղէն է. ընդհակառակը ամենէն աւելի աս համբաւն է մարդկային ընկերութիւնը այսօրուան վիճակին մէջ բռնողը, եւ անոր պատիժները խիստ կը ծաւենան. եթէ մարդոց՝ հնար ըլլար համբաւի ազդեցութեանը աննկատ ապրիլ, անհնար կըլլար իրկու ընտանեաց մէկ փողոցի մէջ բնակիլը:

նպաստաւոր, պարտինք խոստովանիլ որ ասոնք երջանկութեան էակն պայմանները չեն, ասոնց պակասութիւնը երջանկութեան արգելք ըլլալը իբրեւ բացառութիւն է, աս արգելքը մասնաւոր անհատներու եւ պատահական դէպքերու մէջ է. ինչպէս՝ բռնակալ իշխանի մը տակ, եթէ ժողովուրդը գիտութիւն եւ կրթութիւն չունի, այս կամ այն անհատը երբեմն զրկանք կը կրէ, քանի որ ժողովուրդին մեծ մասը զերծ են. նոյնպէս այն ինչ անհատը այնքան տգէտ է որ իր կազմութեան օրէնքներուն դէմ կրնէ եւ կը վնասուի կրօնական ծիսի մը պատճառաւ, եւ կամ երբեմն մէկը հասարակաց համբաւին պատճառաւ իր տունը կը փլցընէ. եւ իրաւ հասարակութիւնը կարելի է մէկ օրիորդի մը վրայ բռնանայ եւ անոր սիրոյն դէմ գործել սալով զրկէ անիկայ. ասոնք բոլորն ալ բացառութիւն են. ո՞վ կրնայ ըսել թէ մեր նախնիքը առանց ուսման եւ ազատութեան երջանկի չէին, կամ մենէ քիչ երջանկի էին. ես կրնամ ըսել թէ մենք անոնցմէ եւ վայրենի* ազգերէն քիչ երջանկի ենք. որովհետեւ անոնք, ինչպէս անկիրթ ազգերն ալ, թէպէտ մենէ քիչ բժիշկ՝ բայց մենէ առողջ կազմութիւն ունէին. մենէ քիչ ոսկի՝ բայց մենէ աւելի հաց ունէին ուտելու. մենէ քիչ ուսմունք՝ բայց մենէ անարատ ու անկեղծ բարոյականութիւն. կրնա՞ն նախնի սուրբերուն եւ հաշտապետներուն համար ըսել թէ՝ « երջանկի չէին, որովհետեւ մաթեմատիքաւ եւ մարդակազմութիւն չէին գիտեր, ու արդի քաղաքականութեան կրթութիւնը չունէին ».

Ասոնք երջանկի էին, եւ չես կրնար անոնց երջանկութիւնը վար դասել. քանզի իրենց պարզ կերակուրներուն՝ հաստ հանգերձներուն եւ անշուք բնակարաններուն ու կարասիներուն եւ իրենց անկիրթ քաղաքավարութեանը վրայ իրենց սրտին աստուածազգեաց առաքինութիւնները եւ խանդակաթ զգացումները գեր ի վերոյ կը փայլէին.

Ուստի կը խնդրեմ քիչ մը մտածենք թէ քաղաքականութեան մէջ այսչափ յառաջ ելլալէն ի՞նչ շահեցանք երջանկութեան մասին,

* Կը յուսամ թէ արդի գիտնականք մեր ունեցած պալօներուն, թատրոններուն եւ բիանօներուն համար մեզ վայրենիներէն երջանկագոյն չեն դասեր, երբ կը մտածեն հետեւեալ առաւօտուն քրնհատ՝ հիւանդոտ անարժաթ վիճակը:

որ աւելի յառաջ կը մղենք ժողովուրդը, արդի քաղաքականութեան պաշտպանները մեզ համոզելու համար, որչափ կրնդ յայնաբանեն մըտքի լուսաւորութիւն չունեցող նախնեաց բրոնադաններէն կրած զրկանքին, անուս ժողովուրդոց խաբեբայ կրօնաւորներէ ինչպէս դատուելնին, եւ անկիրթ հասարակութեան մը համբաւին ըրած զոհերին. արդարեւ իրաւունք ունին, բայց արդի քաղաքականութեան բերած վատառողջութեանը, պատճառաւ աղքատութեանը եւ անկրօնութեան ու անպարկեշտութեանը վրայ բան չեն խօսիր. « Դարձեալ » որովհետեւ չեն կրնար խորհիլ թէ մարդ առանց առողջութեան, հարստութեան եւ բարոյականութեան երջանկի կրնայ ըլլալ, կը ջանան մեզ համոզել թէ կրթութիւնը կամ լուսաւորութիւնը պիտի սորվեցընէ մեզի առողջ, հարուստ եւ բարի ըլլալ. եւ կըսէ՝ Ի՞նչ հաշտապետ չէ. Որչափ կը ջանան ցուցընել թէ ներկայ տարուան կրթութիւնը բժշկական գիտութիւնը մշակելով եւ քաղաքական տնտեսութեան ու բարոյական գիտութեան օրէնքները ըմբռնելով, ու գիտնական բժիշկներ կրթեալ քաղաքական իշխաններ եւ ուսումնական կարգաւորներ ունենալով, ալ ժողովուրդը արագ յառաջ պիտի ընթանայ երջանկութեան մէջ. ի՞նչպէս կրնան փաստել թէ « առաջ մարդիկ տուները ցած կամ գետնի վրայ կը շինէին, խոնավութեան վընասը չէին գիտեր, կամ թէ ճախիններուն տենդ պատճառելը եւ ծաղիկն կամ ուրիշ հիւանդութեանց դարմանը չէին գիտեր եւայլն եւայլն. ուստի աս գիտութիւնը հարկաւ մարդը աւելի առողջ պիտի ընէ. երկրագործական գիտութիւնը, քաղաքական տնտեսութիւնը, աշխատութեան բաժանումը ժողովուրդը հարուստ ընելու է. սպառողութեան միջոցաւ կրօնական գրքեանց տարածմամբ եւ գիտնական քարոզչաց տղիւ հրահանգութեամբ աշխարհ բարիքը ըրիստոնեաներով պիտի լենայ ».

Ասոնք ինձի ալ զօրաւոր փաստեր էին ժամանակ մը. բայց ես ուզեցի աւելի տեսածիս հաւատալ քան խորհածիս. վասնզի կը վախնամ թէ տրամաբանութեան մէջ սխալմ, ուստի եկուր իրողութեան նայինք:

Ահա՛ քեզի բազմաթիւ բժիշկներ, կրթեալ իշխաններ, գիտնական կարգաւորներ. իրաւ ասոնք կատարեալ չեն, բայց որչափ որ առ-

ջինէն գերազանց են, ժողովուրդը այնքան յառաջ գնաց առողջութեան, հարստութեան եւ բարեպաշտութեան մէջ. վասն զի ժողովուրդը ոչխարներու հօտի նման անմեռնջ նոր ճամբու մը հետեւիլը վերջապէս աս բարիքները ստանալու յոյսովն է. Աս եւ շատ մը ծերեր կը տեսնենք որ եւ գնաց եւ ոչ յառաջ.

Ահա քեզի գիտութիւն. առաջ քերականութիւնը ու ճարտասանութիւնը ուսմանց վերջն էր, հիմայ սկիզբը. Ահա քեզի ազատութիւն. քաղաքական իշխանները ամեն կողմ՝ Սահմանադրութիւն կրնգունին, կրօնականներուն ազդեցութիւնը առջինին կէսը չը մնաց, եւ հասարակաց գաղափարը շատ կիրթ է, բարբարոսական սովորութիւնները վերացան (մեծաւ մասամբ). ասոնք մեր երջանկութիւնը աւելցուցին, քանի որ երջանկութեան երեք նախնական պայմանները պակսեցան. այսինքն ասոնց կողմանէ վայելած հանգստութիւննիս՝ առողջութեան՝ հարստութեան՝ եւ բարոյականի կողմէն ըրած փնասնիս ծածկեց. ոչ, Գիտութիւնըն ու ազատութիւնը իրական բարիք են որ այսօր կը վայելենք շնորհիւ արդի լուսաւորութեան կամ քաղաքակրթութեան, բայց առջի երեք պայմաններուն նախնական եւ ասոնց երկրորդական ըլլալուն ապացոյց մըն է աս որ աս բարիքները չեն ծածկեր կ'ը մեր բոլորտիքը փափուկ պատանիներուն եւ օրիորդներուն իբրեւ գառնուկներ ծիւրական ախտին գոհ ըլլալուն վրայ մեր տրտմութիւնը, չէն տուններու մէջ սորված ախտորներուն պատուած հանգերձով ջուր ծախելին եւ ընտանիքնուն չքաւորութիւն մէջ տառապիլը տեսնելէն զգացած ցաւերնիս, եւ ամբարշտութեան ու մոլութեան պատճառած չարիքը որն որ քաղաքականութեան միշտ հետը կը տանի. Ասան զի գիտութիւնը բարեւ է առողջ հարստութեան բարեւանքին, իսկ վատառողջին եւ աղքատին ցաւերը լաւ եւ խոր զգալու միջոց մը*, եւ ամբարշտին՝ աւելի չարութիւն գործելու կարողութիւն մը.

Դարձեալ աղապարհեմք բարեւ է առողջ եւ հարստութեան, որ իր կեանքն ու ստացուածքը ազատա-

* Քանի քանի իմ ճեմարանի ընկերներէս իրենց տառապանաց մէջ ինծի ըսած են թէ երանի թէ բնաւ ուսմունք կամ կրթութիւն չունենայինք, հիմայ աւելի երջանիկ պիտի լինէինք.

բար վայելէ, ասոնք չունեցողին անանկ է ինչպէս աժան մօմը կուրին.

Շարունակելի:

ՉԱՅՆ ՉՄԻՒՌՆԻԱՅԻՆ

Ինչպէս մարդկային անձնաւորութիւնը երկու էական եւ գլխաւոր մասերէ կը բաղկանայ որք են հոգի եւ մարմին այսպէս եւ ազգային միութեան մեծ մարմինը կը կազմի 'ի Քաղաքական եւ 'ի Աղերական մասերէ, եւ ինչպէս առանց հոգւոյ մարմինը մեռեալ է եւ անկարող գործ մը կատարելոյ՝ նոյնպէս եւ ազգ մը, ժողովուրդ մը առանց իւր կղերին գործակցութեանը, միաբանութեանը գրեթէ խիստ դժուար է որ յաջողի իւր ձեռնարկութեանցը մէջ չըսենք անկարելի.

Ազգաց տարեգրութիւնները եւ ժամանակակից դէպքերը բացայայտ կը ցուցունեն մեր ըսածը.

Ամեն ազգաց մէջ Աղերը կամ Արօնականք մեծ ազդեցութիւն ունեցեր են եւ ունին միշտ ժողովուրդի մը մտային, բարոյական, Քաղաքական եւ Տնտեսական վիճակին վրայ. հոգ չէ՛ թէ ինչ ազգ ըլլայ, եւ ինչ տեսակ կրօնք կամ կառավարութիւն ունենայ.

Ազգայնէս եւ գրեթէ իրենց ձեռքն է ազգի մը լուսաւորութիւնը կամ մթաւորութիւնը, յառաջադիմութիւնն՝ ու յետադիմութիւնը, նոյն ազգին բարգաւաճին ու ջնջուիլը.

Ասով չեմ ուզեր հաստատել բնաւ՝ թէ իրենց զօրութիւնը անսահման է աննուաճելի է, թէ՛ անոնք ազգաց բարոյական եւ բացարձակ միապետներն են՝ այլ պարզապէս սա՛ ըսել կուզեմ թէ՛ իրենց աջակցութիւնն ամեն գործոց դիւրութիւն ու ապահովութիւն՝ ու ընդդիմութիւնը դժուարութիւն կու տայ. Անթադրելով սակայն թէ մոտաւորական աշխարհին մէջ ընդհանուր (թէ Աղերական եւ թէ Քաղաքական) մարդոց բարոյական ոյժը իրենց մտաց ուսեալ կամ անուս, լուսաւոր կամ մթաւոր վիճակէն կախեալ է, ուստի յառաջադիմելու ու խտադիր ազգի մը Աղերը, անոր միւս մասերուն պէս եւ անոնց հետ լուսաւորեալ ըլլալու է որ կարենայ ազգին միւս անդամոց հետ աջակցել եւ օգուտ ընել անոր.

Իսկ եթէ լուսաւորեալ չէ՛ ազգը յերջան.

կուլթիւն իրենց անձին և յօգուտ ազգին հետամուտ ըլլալու է զանոնք լուսաւորելու :

Ըսածներէս կը հետևի թէ, յառաջագիւ մութեան ըստ ամենայնի հետամուտ ազգ մը իւր ազգայնութեան այլ եւ այլ մասերը բարեկարգած ատեն, անհրաժեշտ պատճառներէ պարտաւորեալ հարկէ որ իւր Աղերն ալ ուզէ և բարեկարգէ :

Ե. յսպէս և Ե. զգային այլ և այլ հաստատութեանց մէջ վայելուչ օրէնքներ, ու հիմնաւոր կանոններ սահմանած ատենը, Եստուծոյ տաճարին և երկնային սրբավայրին մէջ ալ ամեն անհաճութիւն պահանջուի հոն տիրապետող Աղերէն :

«Տեղիդ յորում կաս դու 'ի դմա' երկիր սուրբ է» ըսաւ Եստուած Մովսիսին : Ելից . Գ. 5 : Եւ 'ի նշան Եստուածային բնակարանին մէջ հարկ եղած երկիւղածութեան՝ «լուծ զկօշիկդ յոտից քոց» կը հրամայէ նոյն ձայնը աւոր : Ենդ :

Սակայն՝ ո՞րչափ բազմադիմի են Եկեղեցւոյ մէջ զեղծմունքները Աղերին կողմանէ : Եւ ապաքէն ի՞նչ է կղերին բռնած դիրքը եկեղեցւոյ մէջ, բայց միայն լոկ և յանդուգն բռնակալութիւն մը, տիրապետական իշխանութիւն մը՝ զոր ըստ պահանջման պարագայից կը դործածեն իրենց փառասիրութիւնն ու ազահութիւնը յագեցնելու, և իրենց անիրաւ վարուց համար բողոքող անաչառ անձանց դէմ իրենց վրէժխնդրութիւնը յառաջ տանելու :

Ե. յս դիտողութիւնները ընելու առիթ տուին մեզ այն ինքնամոլ և ամբարիշտ Քահանային անպիտան վարքն ու յանդգնական ցոյցերը՝ զորս տասն տարիէ 'ի վեր 'ի մեծ գայթակղութիւն բազմաց Օմիւռնիոյ բարեսէր ժողովրդեան ներողամիտ թոյլտուութեամբը խիստ գոռոզաբար և անպատկառ շարունակելէն ետքն ալ, դեռ առանց ամշնալու չուզեր դարուն լուսաւորութեան ազդեցութիւններուն առջև խոնարհիլ, ընդհակառակն Եզգին մէջ գտնուած այլ եւ այլ կուսակցութիւններուն յենլով, ու անոր մէջ պատահած Եզգային շարժումներէն ու մէկզմէկ յաջորդող իշխանութեանց ընդդիմահարութիւններէն օգուտ քաղելով, միշտ կը ջանայ զինքը յուղղութիւն հրաւիրող բարերարաց ընդդէմ լինելու, և փոխանակ նախկին և այժմեան Եզգային պաշ-

տօնական ժողովոց ազգարարութիւններուն ահանջ կախելու, կը ջանայ ժողովրդեան դիւրահաւան և դիւրագրգիռ մասը անոնց դէմ դըրձելով սպառնալեօք անոնց յաղթելու :

Տէր Յակոբ Պալապանեանն է այս Քահանան որոյ այժմ ձգելով արատաւոր անցեալը՝ պարտաւորածեմք իւր այս վերջի օրերուն մէջ կատարած քանի մը խիստ յանդգնական խօսքերն ու դործքերը համառօտիւ պատմել, որով ընդդէմ իւր խաղաղասիրական պարտաւորութեանց Օմիւռնիոյ բարեմիտ ժողովրդեան մեծագոյն մասը որք արդէն համակիր էին իրեն՝ գայթակղեցոյց ու զայրացոյց իրաւամբ :

Ե. յս հռչակաւոր Քահանան՝ որ արդէն իւր անցեալ քանի մը խռովարար և յանդուգն դործերովը ծանօթ է ընթերցողաց (տես անցեալ տարուան թիւերը Մեղուի 164 և 173) իւր աննման գործունէութեամբը մի և նոյն միջոցի մէջ բազմաթիւ անձանց դէմ պատեւաբար բացած է ամենուն ալ սպառնալով և երբեք մէկէ մը չը վախնալ ձեւացնելով :

Ե. յս անձինքներն են քաղաքիս համբաւաւոր և շատարդիւն իշխաններէն մէկ քանին, Քահանայից մէկ մասը, քաղաքիս երաժշտութեան դասատուն, Մեսրոպեան դպրոցի վարժապետաց մէկ քանին, և երիտասարդութեան մէկ մասը, և այլն, և այլն :

Ընթերցողք կը հարցնեն՝ արդեօք՝ թէ առ ամենուն ի՞նչպէս և ի՞նչ միջոցով կրնայ յաղթել՝ կը պատասխանեմք — խումբ մը տաք արիւն երիտասարդներով ու (Արօնական և Եշխարհական) խռովացող անձինքներով, զորս իբրեւ պահետի բանակ միշտ վերջին դէպքերու համար պատրաստ կը պահէ, և կրնայ մէկ հրամանով ուղած ատենը ուղած կերպովը դործածել զանոնք իւր թշնամեաց դէմ :

Ե. հա իւր ատելիներէն մէկուն դէմ խօսած սպառնական խօսքերէն մէկ քանին :

«Քեզ ըսվիթոյի պիտի հրաւիրեմ պարսն» — «քու խերդ ալ պիտի անիծեմ, քու պաշտպանիդ ալ» :

Արիշ անգամ եկեղեցւոյ մէջ երգեցողութեան ատեն բոլոր ժողովրդոց առջև բարձր ձայնիւ և հրապարակաւ «խառնախափ» պօռալ :

Ե. յս սպառնալիքները արդեօք ո՞ւր կը խորհուրդ որ ըլլայ՝ Եստուծոյ տաճարին մէջ, նոյն

խիկ Արքութեան սեղանին առջև, Աւագ ուրբաթ գիշեր, զՔրիստոս պատարագելէն քանի մը ժամ ետքը. — Ո՛հ, ո՞րչափ տարբեր են խոնարհ Փրկչին գործքերն իւր ամբարտաւան պաշտօնէին խօսքերէն:

«Անիկայ նախատեսցաւ՝ բայց չնախատեց, հալածուեցաւ՝ բայց չհալածեց» Բ. Պետ. Բ. 23, Պօղոս Աւագեալ կրտսէ, «Տիրոջ ծառային պէտք չէ կռիւ ընել, այլ հեզահոգի ըլլալ ամենուն, սորվեցնող, ռիւ չպահող, հանդարտութիւնով խրատել հակառակորդները»... Բ. Տիմ. Բ. 24: Բայց Տէր Յակոբ կրօնականի մը ամեն յարմարութեամբ՝ «Քու խերդալ պիտի չանկճեմ, քու պաշտպանիդ ալ» կրտսէ: Քրիստոս կրտսէ, «ով որ իւր եղբօրը յիմար ըսէ՝ գեհենի կրակին պարտաւոր պիտի ըլլայ» Կառ. Ե. 22: Բայց Տէր Յակոբ միայն յիմար ըսելը բաւական չսեպելով, հրապարակաւ «խառնախափ» կը պօռայ իւր պաշտօնակցին Ակեղեցւոյ մէջ լոկ կրօնական պարտաւորութիւն մը կատարելուն համար:

Բոլոր Աստուածաշունչը աչքէ անցընելով կրցինք գտնալ այնպիսի օրինակ մը կամ վիպակութիւն մը, որ կարենայ ապացուցանել թէ՛ եկեղեցական պաշտօնեայ մը Աստուծոյ եկեղեցւոյն մէջ պաշտօն մը կամ պարտաւորութիւն մը կատարելու առթիւ ուրիշի մը հետ գծտելով, իւր ոտիւր «ըսվեթոյի» հրաւիրելու իրաւունք ունենայ:

Բենեհէսին Արքութեան խորանին վրայ Աստուծային նախանձով լեցուած կռապաշտ Խորայէլացին զարնել սպաննելը գիտենք, բայց լոկ անձնական կռիւի համար իւր ոտիւր Աստուծոյ տաճարին մէջ Արքութեան սեղանին վրայ մենամարտութեան հրաւիրելու ամենափոքր օրինակ մ'ալ չը կայ, բայց ինքը այսպէս կռաջարկէ, և ի՞նչ կրնայ ընել, իւր ներքին կրից թելադրութիւնն է այն, սակայն արդեօք մեր տէր Հայրը Աստուծոյ տաճարը Հռովմայի կամ Սպանիոյ ցլամարտութեան կրկէսը կը կարծէ, թէ Մատթիոսի մենամարտութեան հրապարակները:

Արդեօք իւր սրբութիւնը կը հաւատայ ինչ որ տարւոյն ընթացքին մէջ հազար ու մէկ անգամ ժողովրդեան ականջին, կը քարոզէ, թէ՛ «Ակեղեցին Արքութեան յարկ, Հրեշտակաց բնակարան, և մարդկան Քաւարան» է, ո՛հ,

ուրեմն ի՞նչպէս կը յանդգնի սրբութեան յարկին, Հրեշտակաց բնակարանին, և մարդոց Քաւարանին մէջ, Արքոյ, Հրեշտակաց, և քաւելի մարդոց տեսութեան առջև, մարդասպանութեան հրաւեր կարդալ, սարսափելի՝ յանդգնութիւն: Աւրեմն իրեն կազաչենք, թող պատասխանէ մեզ խղճի մտօք, եթէ կրնայ, ասիկայ կրօնքը և կրօնականութիւնը մերժել, արհամարհել, նախատել չէ՞ հապա ի՞նչ է:

Ո՛հ, կրօնք կրօնք, ի՞նչ զեղծմունքներու ենթակայ եղած ես նոյն խիքու պաշտօնեաներդ և ներկայացուցիչներդ հռչակուող կեղծ բարեկարգողաց անձնասիրութեանը ու փառասիրութեանը համար:

Արչափ իրաւացի է Փրկչին զանդաւոր իւր ապստամբ պաշտօնէից դէմ, «տուն իմ տուն աղօթից կոչեալի, և դուք արարիք զգա ապարէզ մենամարտութեան» Բրուէն համար ալ, «իմ անունս կը հայհոյուի հեթանոսներու մէջ ձեր պատճառաւ» կրտսէ Աստուած:

Ի վերջոյ յօգուտ իւրեան, յօգուտ կրօնի, կազաչենք զինքը և իւր նմանները ո՛ւր որ կան, որ այնպիսի անվայել ու անիրաւ սպառնալիքներով չգայթակղեցնեն զժողովուրդը, զիւրեանց բարոյական ոչխարաց հօտը, ու չը խանգարեն անոնց բարեխառնութիւնը, որպէս զի մի գուցէ նոցա առողջարար կաթը կրից յուզմամբ արեան հետ խառնուելով իւր անդարար յատկութիւնը կորսնցունէ և ըլլայ դառն ու մահացուցիչ հեղուկ մը — պարզ խօսիմք — մի գուցէ կրտսէմ, ոչխարք փոխանակ հանդարտութեան մէջ իրենց կաթապարկերը ամենայն միամտութեամբ իրենց ձեռքը յանձնելու, նոյն խիկ անուանեալ հովիւներու տուած անհանգրստութեան պատճառաւ եղջիւրներին իրենց դէմ դարձնեն:

ՄԱՆՈՒԷԼ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ՔԱՐՈՉԸ

(Տես քիւ 19)

Մինչեւ ցարդ յայտնեցինք թէ Մանուէլ վարդապետը իւր կոջման անարժան է բարոյապէս և Քրիստոնէաբար. ուստի այս մասին խօսքերնիս լինցունելու համար, սա եւս ըսեմք թէ յիշեալ վարդապետը ինչպէս որ բարոյապէս նոյնպէս ալ գիտութեամբ բոլորովին անարժան է քարոզչական պաշտօնի վասն զի նախ իրեն նը

կատմամբ Չայնի մէջ հրատարակուած խօսքերուն մասին ինքն լոկ ուրացողութիւն մը անգամ վարպետութեամբ չի կրցաւ գլուխ հանել, վասն զի երբ մէկ կողմանէ կուրանար իւր բնածնները, մէկ կողմանէ ալ «գուցէ ըսած եմ, չեմ յիշեր մարդս սխալական է, բայց եմ նէ ահա Աստուածաշունչ և ասոնց նման ըրած խել մը տարակուսական խօսքեր ըրաւ, որոնք փաստաբանական արհեստի մէջ զինքն խայտառակելու և ուրացողութիւնը տկարացնելու կը ծառայեն միայն, վարդապետն եթէ իրօք այնպիսի խօսքեր ըսած չունէր, պարտաւ որ էր բացէ՛ր բաց «չօրի» ըսել և լմնցնել իւր զրպարտչին համար շնորհք և դարձ խնդրելով։ Փաստաբան վարդապետ մը այսպիսի պարագաներու մէջ կըրնայ յաղթող հանդիսանալ թէ որ փոխանակ թշնամական զրոյցքներու, բարեկամական յորդորներով վարուի և միանգամայն տարակոյս չի յայտնէ իրեն վրայօք ըսուածներուն համար։

Արկրորդ. նոյն աւուր վարդապետին պաշտօնն էր միայն ինքզինքն պաշտանել և իւր վերայ եղած զրպարտութիւնն միայն յայտնել, և ոչ թէ իրեն չինկած և կարողութենէն վեր դործի մը ձեռք գարնել։ Չայնի նկատմամբ ըրած խօսքերը բոլորովին ապօրինաւոր էին. մանաւանդ որ չէ թէ իր, այլ իւր վարպետին անգամ կարողութենէն վեր է մեր օրագրոյն դէմ խօսիլ փաստաբանօրէն. այս մասին երկար չեմք գրեր վասն զի ընթերցողներնիս փորձն առած են և գիտեն թէ շատ աժանի չի նստաւ մեզ անհաւատ անուանողներուն։

Արրորդ. վարդապետը նոյն օրը իւր քարոզին մէջ հաստատելու համար թէ, կրօնական շատ խնդիրներ, որ դժուար, անմեկնելի են և կամ անբացատրելի, մեր խելքէն վեր են և ոչ թէ մեր խելքին դէմ, սա օրինակն առաջ բերաւ «նայեցէք ըսաւ որ լեռը թէեւ արեւին դաշտէն աւելի մօտ է. սակայն դաշտն լեռնէն աւելի տաք է. առ ինչ զարմանալի բան է. արդ եթէ մեր խելքը ասոր չի հասնիր որ կը տեսնենք, հապա Աստուծոյ օրէնքներուն կամ Արրորդութեան խելքերնիս ի՞նչպէս պիտի հասնի» վարդապետին այս խօսքերուն մէջ իւր յետին աստիճանի տգիտութիւնը կը յայտնուի, վասն զի շատ դիւրին է խորհիլ որ արեւին ջերմութիւնը չի կրնալով հաւաքուիլ կոնոնաձեւ և հովաքից լեռան վրայ եւ ընդհակառակը նոյն ջերմութիւնը

թիւնը տափարակ և շրջապատող լեռանց պատճառաւ հովաքուրկ դաշտերու մէջ կը հաւաքի. և ահա այս պատճառներով դաշտերու մէջ աւելի տաք կը լինի քան թէ լեռանց վրայ։

Շատ անգամ ըսել եմք տգիտութիւնը ամօթ չէ, բայց տգէտ լինել ու իմաստուն ձեւանալն խիստ ծիծաղելի է։ Մանուէլ վարդապետն ալ թէ որ գիտնար իւր հմտութեան չափը այսպիսի ծիծաղելի խօսքեր չէր ըներ և չէր պարտաւորեր մեզ իւր տգիտութիւնը հրատարակելու։

Արդապետը ասոր նման թէեւ շատ ուրիշ խօսքեր ալ ըրաւ, բայց մենք տեսնելով որ խեղճին արժէքն արդէն ազգովին յայտնուեցաւ, մանաւանդ իւր սնապարծ, ամբարտաւան և ապստամբ հոգին, կը վերջացնեմք յօդուածնիս զգաստութիւն մաղթելով թէ՛ իրեն և թէ՛ իրեն նմաններուն որ փառք յետագիմութեան շատ կան և կը պատուեն Եփեսոսի—Պարուի թաղական խորհրդոյ նման անձանց շնորհիւ։

Պ. Խմբագիր.

Կեանքը մ'ազատողը երկրորդ արարչագործ մ'է։

Գերեզմանին դռնէն յետոս դարձեալ երկտասարդ մը իր երախտագիտութեան ինչան սա երկու խօսքը կը նուիրէ ձեզ, եւ կը խնդրէ որ նոյնը հրատարակելու բարեհաճիք ձեր պատուական թերթին մէջ։

Աւշ կամ կանուխ մարդկութիւնը պիտի համոզուի վերջապէս թէ ի՞նչ բան որ մարդուս կենաց ապահովութիւնը եւ այն գերազանց էակին իմացական զարգացմանը կը նպաստէ՝ բարոյական իրաւունք մ'է եւ ո՛վ որ ասոր կը հակառակի՝ ո՛չ այլ իւրիք կրնայ արդարանալ, այլ միայն խաժամուժ ամբոխի մը փութումն օրինօքը։ Սակայն գիտել արժան է, թէ ճշմարտութիւնը կրնայ պարագայներու կամ պայմանի մը նկատմամբ իր բնութիւնը փոխել եւ առաքինի անձի մը է՛ն սիրուն առարկան ըլլալէն դադարիլ. քա՛ւ լիցի։ Մարդս առաջին պարգեւ մ'ունի բնութեան հեղինակէն իրեն շնորհուած՝ որ է կեանք. պարտք մ'ունի՝ որ է աւոր պաշտպանութիւնը։ Չեր սկզբունքը ասոր արիաբար նահատակ կանգնիլն է։ Այս սկզբունքը պէտք է որ, ընկերութեան առողջութեանը հսկելու պաշտօնն ունեցող բժիշկներու

ձայնովը հրատարակուէր։ Սակայն ասոր փառքը ձեզի պահուած էր ինչպէս նաեւ նախատինքը Եւ մի վհատիք, ո՛ր եռանդուն երիտասարդ, պատերազմը երկարատեւ չէ, եւ իր փախճանը փառաւոր յաղթանակ մ'է։ Մարդկութեան օգտին համար անդադար շահատակելով՝ հասի՛ր մինչեւ հոն՝ որ ամենուն վերջնական տեղին է։ Եւ ան ատեն վստահ եղիր որ յաղթեցիր։ Հանձարեղ անձանց գերեզմանն է աշխարհի յաղթողը։

7 Մայիս 1864.

ՀԱՅԵԼԻ ԳՈՐԾՈՑ

ՏԻՂՐԱՆԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ԵՒ

ԱՌԱՋՆՈՐԴԻ ՔԻՒՐՏԻՍԹԱՆՈՒ

Եւս անուամբ 148 երեսներով գիրք մը մեզ հասաւ հետեւեալ նամակով

Մեծարգոյ խմբագիր

Գրոյս հետ ձեր ազնուութեանը կուղարկեմ հայեւ գործոց անուն գիրքը, խնդրելով որ ոչ միայն խմբագրական սովորութեանը համաձայն նորատիպ գրոց ծանուցումը ընէք, այլ բարեհաճիք նաեւ յատկապէս երկարօրէն խորհրդածութիւն մալ աւելցնել ձեր սիրելութեանը կողմանէ յիշեալ գրքէն քաղելով որ զմեզ յանհարինս երախտապարտ ըրած կըլլամք, որ և լերուք ողջ ՚ի Տէր։

1864 Մայիս 12

ՄԿՐՏԻՉ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՏԻՂՐԱՆԵԱՆ

ի Գոսմ-Գաբու։

Գիրքի գինը 6 դր չհրատարակելի։

Եւս նամակը կարգաւորուս վերջը բնականաբար ուղեցինք նախ գիտնալ գրքին հեղինակին ով լինելը։ Բայց որովհետեւ նախադուռին վերայ հեղինակին անունը չի գտանք. պարտաւորեցանք ամբողջ գիրքը վեր ՚ի վերոյ աչքէ անցընել. մեր այս աչքէ անցընելը քանի մը գլխաւոր իրողութիւններ երեւան հանեց մեզ համար։

Նախ. գտանք որ յիշեալ գիրքը Եզգային Պատրիարքարանի մէջ գրուած է և հետեւաբար կրնայ ընդունելի և ճշմարտալից համարուիլ այն ամեն ազգայնոց առջեւ որոնք չեն գիտեր թէ այսպիսի գիրք մը մինչեւ որ Արօնական Ժողովոյ հրամանը չի կրէ իւր վերայ Պատրիարքարանի կողմանէ ընդունուած և վաւերացեալ չի կրնար սեպուիլ և հետեւաբար գրքին հեղինակը ով որ է թէեւ կրնայ լինել որ Պատրիարքարանին մէջ գրած լի, սակայն մեծ խաբէութիւն կողմանէ անմիջապէս համար, իսկ խաբէական ձեւը և խարդախութիւնը գրքին արժէքն ալ կը կոտորէ և մեծ տարակոյս կը յարուցանէ ընթերցողաց մտքին մէջ, իրաւամբ խորհելով թէ դուցէ գրքին ամբողջ պարունակութիւնը այս տեսակ զանազան խաբէութեամբ և խարդախութեամբ գովաբանած և անմեղուցած լինի Տիգրանեան Մկրտիչ վարդապետը։ Ըստ մեզ գիրքին հեղինակը վարդապետին ամենէն մեծ թշնամին լինելու է որ այսպիսի խարդախութեամբ մը խեղճ աւելի անուանարկ ընելու ջանադիր եղած է։ շեռակը մեծ մեղք է խեղճ ու անօգնական վարդապետի մը ետեւէն այսքան իյնալը, թէեւ լինի որ վարդապետը աղաւնիական պարզամտութեամբ յիշեալ գրքին վերայ քիչ մը շունչ առնու և անմեղաբար գրքին հեղինակը իրեն բարեկամ կարծէ և խմբագիրներէն հատած նամակաւ խնդրէ որ գրքին ծանուցմանը հետ երկարօրէն խորհրդածութիւն մըն ալ աւելցնեն . . . ափսոս որ կղերականութիւնը այսքան անուանարկ ընելու յանդգնող ապիրատներ երեւան ելելու վերայ են։

Եւս մասին չի մոռնանք սա ալ յիշելու որ Եզգային Պատրիարքարանը իւր պատիւը պաշտպանելու համար թէ որ չաճապարէ և դանդաղի այն ատեն մենք ևս պիտի պարտաւորիմք համոզուիլ թէ յիշեալ գիրքը Արօնական Ժողովոյ կողմանէ գրուած է և կամ թէ ոչ մենք և ուրիշներ ազատութիւն պիտի ունենամք երբեմն երբեմն Պատրիարքարան երթալ, հոն տեղ մը նստել, ուղածնիս գրել և վերջն ալ հրատարակել գրածնիս « ՚ի Պատրիարքարանի ամենայն Հայոց գրեցաւ » ըսելով։

Երկրորդ. գրքին հեղինակին Մկրտիչ վարդապետին թշնամի լինելը աւելի յայտնապէս կը տեսնուի իւր հակասական պարունակութեամբը, վասն զի մէկ կողմանէ երբ կը պատմէ թէ՛ Մկրտիչ վարդապետը անթիւ նամակներով կը թախանձէ Տեղապահ Արքազանը որ իրեն հրաման խրկէ որ Քիւրտիսթանէն Պոլիս գայ. միւս կողմանէ ալ կը յայտնէ թէ երբ Տեղապահ Արքազանը և Եզգային Արչութիւնը զինքը Պոլիս կը հրաւիրեն խեղճ վարդապետը իրար կանցնի և գրեթէ մոռնալով իր գրած նամակները կելլէ և կը գրէ թէ, գծուար բան է Քիւր

Երկրորդ. գրքին հեղինակին Մկրտիչ վարդապետին թշնամի լինելը աւելի յայտնապէս կը տեսնուի իւր հակասական պարունակութեամբը, վասն զի մէկ կողմանէ երբ կը պատմէ թէ՛ Մկրտիչ վարդապետը անթիւ նամակներով կը թախանձէ Տեղապահ Արքազանը որ իրեն հրաման խրկէ որ Քիւրտիսթանէն Պոլիս գայ. միւս կողմանէ ալ կը յայտնէ թէ երբ Տեղապահ Արքազանը և Եզգային Արչութիւնը զինքը Պոլիս կը հրաւիրեն խեղճ վարդապետը իրար կանցնի և գրեթէ մոռնալով իր գրած նամակները կելլէ և կը գրէ թէ, գծուար բան է Քիւր

տիսթանէն Պօլիս ճանապարհորդելը և քիչ մը ետքն ալ փոխանակ Պօլիս գալու կելէ Ս. Լշմիածին կերթայ և կուզէ հոն միաբան լինիլ, կարծես բոլորովին մոռնալով թէ ինքն Քիւրտիսթանի առաջնորդ լինելովն կը պարտաւորէր անձը իւր հօտին համար զոհել. ահաւասիկ գրեթէ հեղինակը այս և ասոնց նման խել մը հակասական գրութիւններով փոխանակ Սկրտիչ վարդապետն արդարացնելու՝ խեղճին յանցանքները երեւան կը հանէ. վասն զի ամեն վերոգրուեալ դէպքը կարդացողները պիտի խորհին որ թէ որ Սկրտիչ վարդապետն անմեղ էր և հովիւ քաջ կը պարտաւորէր Պօլիսէն հրաւեր ընդունած ժամուն ճամբայ ելլել և Պօլիս գալ և ոչ թէ դժուարութիւններ ցուցներ և Ս. Լշմիածին միաբան լինելու շտապէր, մանաւանդ որ ինքն ալ կուզէր Պօլիս գալ ըստ պատմագրին:

Երրորդ. գրքին մէջ մէկ քանի Եզգայնոց դէմ գրուած գրութիւնները կը յայտնեն որ գրքին հեղինակը բաւականէն աւելի լիրք և վատ անձ մը լինելու է. ըստ որում բոլր կանանց վայելուչ ոճով Հայու մը ընտանեկան գաղտնիքը դուրս կը հանէ հրապարակաւ իմացնելով թէ այն անձը տունէն և ընտանիքէն վռնտուած է:

Եսի արդարեւ հեղինակին ամենէն մեծ յանցանքը, վատութիւնը, լրբութիւնը, սրիկայութիւնը և վայրահալութիւնը կը յայտնէ. վասն զի քաղաքականութեան, մարդկութեան կրօնի ընկերականութեան և մինչեւ անգամ իշական և շանական օրինաց դէմ է ուրիշի մը ընտանեկան գաղտնիքները հրատարակել որ ամենեւին յարաբերութիւն չունի վիճաբանելի խնդրոց հետ. վայ Տիգրանեան Սկրտիչ վարդապետին գլխուն որ այսպիսի ցած գրիչներու պաշտպանութեանը կարօտ եղած է:

Եւ բաւ կը սեպենք այս նիւթիս վրայ խօսելն, վասն զի թէ որ ուղենք ամբողջ գիրքը աչքէ անցընել չէ թէ միայն հեղինակը կատարելապէս պիտի խայտառակուի այլ նոյն իսկ խեղճ պաշտպանեալը, որոյ վերայ արդարեւ մենք մինչեւ այսօրս աչքովնիս գէշութիւն մը տեսած չեմք:

Ա Ձ Դ

Հրատարակելի տեղեկութիւնք լոկ բանիւ չեն ընդունելի, հրատարակելու համար մեզ տեղեկութիւններ հաղորդողները կը պարտաւորին տալիք տեղեկութիւններն համառօտ բայց ամենայն պարագաներովն գրել եւ ստորագրել եւ յետոյ մեզ յանձնել:

Արեւիկայի անցեալ թիւերէն մէկուն մէջ տեղեկութիւն տրուած էր Եմբրիկայի միացեալ նահանգաց մէջ գտնուած Հայոց և նոցա ըզբաղմանց վերայ. Յիշեալ հանդիսին տեղեկութիւն տուողը կերեւայ թէ մոռցած է Նիկոմիդիացի պարոնեայք Թովմաս և Մելքոն եղբայրները, որք տաւր տարի է Մէսէշուսէթս նահանգին՝ Սբրինկֆիլտ քաղաքին մէջ կը գտնուին և զբաղած են մեքենագործութեան, ասոնցմէ Թովմասը տեղացի աղջկան մը հետ ամուսնացեալ է. դարձեալ Պօլթօնի մէջ նստող Ասարացի Եղաճեան Օսմանեան Քօնսուլը որ քանի մը նաւերու տէր է. Տիգրանակերտցի Պ. Յովհաննէսը որ Պաֆէլօ քաղաքին մօտ աղօրէսպան է. Թիւրապեանը որ Քալիֆօրնիայի մէջ կը գրտնուի և Հնդկաստանցի Հայ մըն ալ որ բանակին մէջ կը ծառայէ. Բաց ՚ի ասոնցմէ Թօքաթցի Հայ աղջիկ մըն ալ կայ որ Տիկին Տէմօրի հոգեպաւակ եղած է:

Միացեալ նահանգած մէջ հրատարակուած Նիւ Եօրք տնուն լրագրոյն մէջ հետեւեալ հըրաւիրանաց գիրը կը թարգմանեմք որ բաւական պատիւ կը բերէ մեր ազգին:

Պարոն Ոսկանեան:

Տէ՛ր, անցեալ ձմեռ այս քաղաքիս մէջ ձեր ըրած թէ ընկերական և թէ ընտանեկան դատախօսութիւնները խիստ շահուէտ և միանգամայն Երեւելեան կենաց ճշմարիտ նկարագրութիւնները, և Եստուածաշունչի հնութեան ապացոյցներն էին, այն կենդանի եղանակը որ դուք ունիք նկարագրութեանց մէջ հրապարիչ են և ազդու:

Երգ այս անգամ կը խնդրեմք որ՝ խոստանաս մեզ, գալ եղանակին ալ այս քաղաքիս մէջ հրապարակախօսութիւններդ շարունակես մանաւանդ Տաճկաստանի կանանց վերայ ոլով կարելի է մեզ բոլոր Երեւելեան կենաց ներքին տարաններուն տեղեկ լինիլ և Երեւելեան ընկերական դրութեան ճաշակն առնուլ:

Վ. Մ. Մարիէյ.
Սամուէյ. Ս. Բիտ.
Թէօ օրթ. Վ. Տուայր.
47 Սեպտեմբեր 1863.

Ս. Իր Էն Իւս. Բրիմ.
Չաս. Փ. Տէյի.
Ս. Մ. Մարիւս.

ՆԻ ԵՕՐԷ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ռ. Յ. ԲԻԻՐՔՃԵԱՆ
ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ, ՖԻՆԱՆՃԱՐԱՐ